

Küreselleşme Süreci ve Ulusal Kültür

Gökhan Atılgan*

Özet

Bu makalenin amacı, küreselleşme sürecinin ulusal kültürler karşısındaki stratejileriyle ilgili bazı saptamalarda bulunmaktadır. Bunun için kültür, ulusal kültür ve küreselleşme süreci ile ilgili içsel bir tutarlılığa sahip tanımlara ulaşmak zorunludur. Makalede kültür, yönembilimsel bakımdan onlardan ayrılmakla birlikte organik bakımdan iktisadi ve siyasi alanlarla bir bütünlük oluşturan, bu iki alan arasındaki bağlantıları kuran anlam, değer ve düşünceler bütünü olarak ele alınmıştır. Ulusal kültürün oluşum süreci egemen grubun hegemonya mücadeleyle ilişkili olarak irdelemiştir. Ulusal kültür tartışmasında ideolojinin, devletin, yerel ile genelin farklı etkileşim düzeylerinin rolü ayrıca vurgulanmıştır. Makalede, küreselleşmeye süreç odaklı yaklaşımın öneminden hareket edilmiştir. Küreselleşmenin kültürel stratejisini farklı kültürlerin uygun özelliklerini soğurarak kendi eklentisi haline getirmek olduğu, makalenin desteklediği tezdir. Bu tez, küreselleşme sürecinin kültürel stratejisile ilgili olarak öne sürülen diğer tezlerle karşılaşılmalıdır olarak ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler Kültür, ulusal kültür, küreselleşme, hegemonya, ideoloji.

Globalization Process and National Culture

Abstract

The aim of this article is to make some assessments on the strategies pursued by the globalization process while facing national cultures. To do this, reaching definitions which have an inherent coherence on culture, national culture and the globalization process is essential. In the article, culture is discussed as the totality of meanings, values and thoughts which composes a unity with the economic and political realms and forms the links between these two, despite drifting apart from them in the methodological sense. The formation process of national culture is examined in relation to the hegemony struggle of the ruling group. The role of varying interaction levels of ideology, state, local and general in the discussion of national culture are emphasized as well. The article departs from the importance of approaching globalization from a focus of continuum. The thesis it supports is that the cultural strategy of globalization is to absorb convenient features of different cultures, making them its appendages. This thesis is put forward in comparison to other dissertations that were put forth in relation to the cultural strategy of the process of globalization.

Key words Culture, national culture, globalization, hegemony, ideology.

* Yrd. Doç. Dr., AÜ İletişim Fakültesi.

Giriş

Kültür, vakтиyle masum bir kavramdı. Üzerinde büyük tartışmaların yapıldığı, çekişmelerin yaşandığı bir içeriğe sahip değilmiş gibi görünüyordu. Küreselleşme olarak adlandırılan süreçte ise bir mücadele bayrağını, üzerinde sert kavgaların, amansız savaşların yapıldığı bir alanı imgeliyormuş gibi görünüyor. Bir süreç olarak küreselleşme, dünyanın bütün dillerinde en çok kullanılan kavamlardan biri. Ulusların küreselleşme sürecine eklenen biçimlerinde kendi kültürlerini ne dereceye kadar koruyacakları, tedirgin bir tartışmanın konusu. Küresel hegemonyanın kurucu öznelerinin farklı ulusal kültürler karşısında geliştirdikleri stratejinin temelleri, sosyal bilimlerin değişik disiplinlerinde derin tartışmaların nesnesi. Küreselleşmeye karşı geliştirilen direnişlerin ise kendi kültürel stratejileri var.

Bu makalede, küreselleşme olarak adlandırılan süreç ile ulusal kültür(ler) arasındaki ilişkileri çözümlemeyi deniyorum. Küreselleşme sürecinin kültürel stratejisinin ana çizgilerinin neler olduğu, yanıtımı aradığım temel soru. Bu soruya yanıt aramak; kültür, ulusal kültür ve küreselleşme süreci ile ilgili içsel tatarlılığa sahip tanımlara ulaşmayı zorunlu kılıyor. Makalede kültür, çözümleme düzeyinde onlardan ayrılmakla birlikte organik bakımından iktisadi ve siyasi alanlarla bir bütünlük oluşturan, bu iki alan arasındaki bağlantıları kuran anlam, değer ve düşünceler bütünü olarak ele alınıyor. Ulusal kültürün oluşum süreci egemen grubun hegemonya mücadeleyle ilişkili olarak irdeleyen. Ulusal kültür tartışmasında ideolojinin, devletin, yerel ile genelin farklı etkileşim düzeylerinin rolü ayrıca vurgulanıyor. Küreselleşmeye süreç odaklı yaklaşımın öneminden hareket eden makale, küreselleşmenin kültürel stratejisinin farklı kültürlerin uygun özelliklerini soğurarak kendi eklentisi haline getirmek olduğuna ilişkin tezi destekliyor. Bu tez, küreselleşme sürecinin kültürel stratejisiyle ilgili olarak öne sürülen diğer tezlerle karşılaşılmalı olarak ortaya konuluyor.

1- Kültür: çok karmaşık bir kavram

Kültür, Zygmunt Bauman'ın ünlü eserinde belirttiği gibi (1973) değişik düzeylerde ele alınıp çözümlenebilir; kavram olarak, yapı olarak ve praksis olarak. Her düzeydeki çözümleme farklı perspektiften yapılabilir ve böylece ayrı sonuçlara ulaşılabilir. Beri yandan antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, iletişim gibi sosyal bilimlerin değişik disiplinlerinin açıları esas alınarak yapılacak çalışmalar, kültür çözümlemelerine farklı boyutlar kazandırılabilir.

Kültür, oldukça karmaşık bir kavramdır. Bu karmaşıklık, kavram için yapılan tanımların çokluğundan anlaşılabilir. John Tomlinson (1991: 4), iki antropologun

1950'li yıllarda yaptıkları bir çalışmada, yalnızca İngiliz ve Amerikan kaynaklarından 150'nin üzerinde kültür tanımı derlediklerini aktarıyor.¹ Eğer böyle bir çalışma, günümüzde bütün dünya dillerini ve sosyal bilimlerin diğer dallarını da kapsayacak bir şekilde yapılsaydı, tanım sayısı çok daha fazla olabilirdi.

Kültür sözcüğünün değişik dillerde yüzyıllar içinde değişen anlam serüveni de hayli karmaşıktır. Raymond Williams (2006: 105-112) ve Terry Eagleton'in (2005: 9-42) sözcüğün kökenleri ve anlam değişimleri üzerine yaptıkları incelemeler, bu karmaşıklığın bir göstergesi sayılabilir. Williams (2006: 105), culture sözcüğünün İngiliz dilindeki en karmaşık iki üç sözcükten biri olduğunu belirtir. Eagleton (2006: 9), Williams'ın kavramın soykütüğüne ilişkin ayrıntılı açıklamalarını özetlerken kültür ile aynı kökten gelen "coulter" sözcüğünün saban demirinin ağızı olduğunu hatırlatır ve ekler: "İnsan faaliyetlerinin en inceliklisine işaret eden kelimemizi emek ve tarımdan [agriculture], gelişim [cultivation] ve ürününden [croups] alırız". Türkçe'de, bugün kullandığımız kültür sözcüğünün önceli olan "hars" da, "tarla sürme" anlamına geliyordu (Devellioğlu, 2004: 333).

"Kültür"ün günlük dildeki kullanım farklılıklarını da kavramın anlam çoğulluğunun bir göstergesi olarak değerlendirebilir. Bu konuda bazı örnekler vermek, kavramın bir tanımına ulaşabilmek için yararlı olacaktır.

Günlük kullanımında kültür, kimi zaman insanların sosyal statüsünü tarif etmek üzere kullanılıyor. Örneğin "kürtlü insan" denildiğinde kimi kişilerin diğerlerine göre daha çok bilgi ve görgü zenginliğine sahip olduğu belirtilmek istenir. "Kültürel faaliyet" şeklindeki bir başka kullanım, kültürün, sanat ve edebiyatın çeşitli alanlarındaki etkinliklerden oluştuğunu çağrıştırır.

"Kent kültürü" dediğimizde, bunun karşısında bir de "kır kültürü" olduğunu kabul ederek kentlerde yaşayan insanların başka bir yaşam tarzına sahip olduğunu anlatmak isteriz. "Dolmuş kültürü", "gecekondu kültürü" gibi kavramlaştırmalar, kentte yaşayan insanların düşünce ve davranış kalıplarının mesleklerine ya da yaşadıkları mekânın özelliklerine göre farklılaşabildiğini anlatır.

"Yemeç kültürü", "içki kültürü" gibi kullanıcılar, insan etkinlerinden her birinin ayrı bir kültürel form oluşturduğunu ima eder. Bu formlar, ülkeden ülkeye çeşitlilikler gösterebileceği gibi, aynı ülkenin bugünü ile geçmişi arasında da kimi farklılıkları işaretler. Fransızların içki kültürü, Yunanlılarından başkadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun mutfak kültürü, günümüz Türkleri açısından korunması gerektiğine inanılan kültürel bir mirastır. Tekirdağ'da yaşayan bir kimse için Urfa mutfağından yemekler tatmak başka bir kültüre yolculuk gibidir.

1 Kate Crehan, 1950'lerde A. L. Kroeber ve Clyde Kluckholm adlı antropologların derledikleri kültür tanımı sayısının 100'tün biraz üzerinde olduğunu belirtiyor (2006: 62).

Kültür sözcüğü, coğrafi kavramlarla tamlanarak oluşturulduğunda, dünyanın belirli bir bölgesinde yaşayan insanların, öteki bölgelerde yaşayanlardan daha farklı bir zihniyet yapısına, değişik bir yaşam tarzına sahip olduklarını dile getirir. “Batı kültürü”nün karşısında bir de “Doğu kültürü” bulunmaktadır. Kimi zaman bundan daha dar mekânlara özgü kültürlerden de söz edilebilir; “Akdeniz kültürü”, “Balkan kültürü” gibi.

Belirli üretim tarzlarını esas alarak yapılan kültür tanımları, farklı toplum tiplerinin farklı kültürler yaratacağını ima eder. “Feodal kültür”, “kapitalist kültür”, “sosyalist kültür” gibi kavramlaştmalar bunun örnekleri arasında sayılabilir. “Burjuva kültürü”, “işçi kültürü” gibi kavramlaştmalar, farklı sınıfların farklı kültürlerle sahip olduğunu anlatır. Bunun gibi, her siyasal ideolojinin kendisiyle birlikte farklı bir kültür oluşturup beraberinde sürdürlediği de söylenebilir. “Liberal kültür” ile “faşist kültür”, “anarşist kültür” ile “feminist kültür” birbirinden hayli farklı kültürel tasavvurlara gönderme yapar.

Din ve mezhep farklılıklarını esas alınarak geliştirilen kültür tanımları, her dinin ve her mezhebin birbirinden değişik inanç ve yaşam biçimleri öngörmesi anlamında, farklı kültürlerin olabileceği ima eder. “İslam kültürü” “Hristiyan kültürü”nden daha farklı olduğu gibi, “Alevî kültürü” “Sünni kültürü”nden başkadır.

Toplumsal hayatın değişik alanlarındaki etkinliklerin kültür sözcüğüyle birlikte anılması, başka bir duruma işaret eder. “Osmanlılar neden iktisadi kültürden yoksundu?” sorusuna yanıt arayan sosyal bilimci, iktisadi etkinliğin aynı zamanda bir kültür sorunu olduğunu belirtmek ister. “Türkiye’de demokrasi kültürü çok az gelişmiştir” önermesini ortaya atan Batılı bir yazar ise, siyasetin kültürel bir yan taşıdığını ima eder. “Mafya kültürü”, “yeraltı kültürü” gibi deyimler, iş görme biçimlerindeki farklılaşmanın bir işaretini sayılır.

“Ulusal kültür” dediğimizde ise, her ulusun başka bir kültüre sahip olduğunu anlatmak isteriz. “Türk ulusal kültürü pek çok bakımdan Fransız kültüründen farklıdır” gibi bir tümce, kültür sözcüğünün ulusal aidiyetle anlam kazanabileceğini ve ulusların birbirinden ayrı kültürlerle sahip olduğunu sezdirir. Dikkat edilirse, böyle bir kullanım, kültürü, tipki milliyet gibi belirli bir halkla özdeşleştirir ve halk gibi belirli bir toprak parçasıyla ilişkilendirir.

Bütün bunlar, kültür politikallarıyla ilgili bir UNESCO konferansına katılan delegelerin sunuşlarını yaptıktan sonra hazırlanan rapordaki şu saptamanın gereklisini belirli bir oranda ortaya koyar: “... delegelerin gözünde kültür, bütün toplumsal dokuya nüfuz etmişti. Rolü öylesine belirleyiciydi ki; o, sahiden hayatın kendisiyle karıştırılabilirdi” (Tomlinson, 1991: 5).

Her ne kadar üzerinde çalışanlar için içinden çıkışlamaz karmaşıklıkta olsa da, genel hatlarıyla bir kültür tanımına ulaşmak mümkün ve hakkında araştırma yapabilmek için zorunludur. Kültür, iktisadi ve siyasi alanlar gibi temel yaşam alanlarından biridir. İktisadi alan, en genel anlamıyla insanların yaşamalarını sürdürbilmek için gereksinim duydukları maddi nesneleri üretikleri alandır. Siyasal alan, üretim alanı dışında kalan, ancak, üretimin sürdürbilmesi için gerekli işlerin yürütüldüğü alandır. Kültürel alan ise, iktisadi ve siyasal alan “dışındaki” etkinlıkların gerçekleştirildiği alandır. Sanattan, düşüncelerden, inançlardan, yaşama tarz ve alışkanlıklarına kadar pek çok etkinliği kapsayan bir alandır bu.

İktisadi, siyasi ve kültürel alanlar arasında yapılan bu ayırımın organik bir ayırmadığına dikkat edilmelidir.² Gerçekte, bu alanlar organik bir bütünlük oluşturur ve gerçek hayatı birbirlerinden ayırt edilemezler.³ Sözgelimi, bir siyasi lider parlamentoda bütçe üzerine konuşmak üzere kürsüye gelirken ceket düğmeleri iliklenmiş grup üyelerince ayakta alkışlanarak karşılanabilir ve konuşurken kullandığı üslup belirli bir kültürel biçimini çağrıştırabilir. İktisat üzerine belirli bir üslupla siyasi bir konuşma yapan siyasi liderin belirli bir kültüre uygun bir biçimde karşılaşması aynı anda yaşanır. Bununla beraber, çözümleme düzeyinde iktisat, siyaset ve kültür, aralarındaki ilişkisellik gözetilerek, birbirinden yöntemsel olarak ayrılabilir.

Siyaset için “belli bir üretim biçiminin varlığı ve gelişimi için gerekli koşulları toplumsal çapta sağlama uğraşı” (Eroğlu, 1999: 42) tanımını esas alırsak, iktisadi ve siyasi alan arasındaki organik ilişkiyi kolayca anlayabiliriz. Siyasi işler, doğrudan doğruya iktisadi işlerin süreklilığı için yapılmaktadır ve bu bakımdan iki alanı bir birinden kesin olarak ayırt etmek imkânsızdır. Kültürün toplumsal yaşamdaki işlevi, iktisadi ve siyasi alanlar arasındaki organik bağı kurmasında yatar. Bu açıdan düşünüldüğünde, kültürü, “maddi hayatın üretimi ve yeniden üretimi sürecinde insanın doğayı ve bu arada kendisini değiştirmeye faaliyetinin

2 Sosyal bilimlerin değişik disiplinlerindeki çözümlemeler için yapılan ayımların, kurulan dikotomilerin yöntembilimsel bakımdan gerekli, ama organik bakımdan imkânsız olduğunu vurgulayan düşünürlerden birisi, Gramsci'dir. Sözgelimi, Gramsci kendi çalışmalarında merkezi bir yere sahip olan devlet ve sivil toplum dikotomisinin organik değil, yöntembilimsel bir ayırm olduğunu dikkati çeker ve bu ikisi arasındaki farkı açıklamak için şöyle der: “Serbest Ticaret akımının fikirleri, pratik kökenlerinin saptanması zor olmayan bir hataya dayanır. Bu fikirler, gerçekte sadece yöntembilimsel bir ayırm olan politik toplum ile sivil toplum arasındaki ayırmayı organik bir ayıma dönüştürmeye ve öylece sunmaya dayanır. Böylece, ekonomik etkinliğin sivil topluma ait olduğu ve devletin ekonomik etkinliğin düzenlenmesine müdaхale etmemesi gerektiği ileri sürürlür. Oysa, fiili gerçeklikte sivil toplum ile devlet bir ve aynıdır. *Laissez faire*'nın de Devlet ‘düzenleme’inin bir biçimi olduğu, hukuki ve cebri yollarla onun tarafından yürürlüğe konulup sürdürülüğü belirtilmelidir” (Gramsci, 1989: 159-160).

3 Gramsci'nin "... tarih, politika ve ekonomi organik bir bütünlük içinde dokunmuştur" sözlerinden (1989: 431) uyarlayarak iktisat, siyaset ve kültür organik bir bütünlük içinde dokunmuştur, diyebiliriz.

çeşitli alanlarını birleştiren genel bir ilişki ve etkileşme düzeyi” (Çubukçu, 1994: 20) olarak kavramak yerinde olur.

Bu tanım, kültürün iktisadi ve siyasi alanlarla hem ayrimini hem de ilişkisini görebilmeye elverişlidir. Kültürel alan, yöntemsel açıdan bakıldığından, insanların yaşamak için gereksinim duydukları malların üretimine yönelik işlerin yapıldığı iktisadi alanla bir ve aynı değildir. Bununla beraber, insanın, kendi erekleri dışında sürüp giden olayları anlama, çözme ve denetim altına alma mücadelesi, başka sözlerle, maddi yaşamın üretimi ve yeniden üretimi, kültürel yaratımlar ve formlar olmaksızın mümkün değildir. Zygmunt Bauman, “Kültür ‘doğa düzeni’ (yani, şeylerin insan müdahalesi olmaksızın oldukları durum) yerine yapay, tasarılanmış bir düzen koyma ya da ekleme işidir” derken, bu duruma dikkati çeker (2002: 16). Bilim, sanat, edebiyat, pek çok alana ilişkin bilgi, düşünce ve tasavvur birikimi, insanın tarihsel eyleminin bir sonucu olduğu kadar onu mümkün kıلان etmenlerdir de. Kültürün praksis olarak kavranmasının (Bauman, 1973: 107-178) anlamı burada yatar. Kültür, Karl Marx’ın “mimarların en kötüsü” ile “arıların en iyisi” arasında yaptığı karşılaştırmada sorun edilen konunun kendisi olarak değerlendirilebilir. Marx, sözü edilen ünlü karşılaşmasında şöyle diyordu: “Örümcek, işini dokumacıya benzer bir şekilde gördüğü gibi, arı da peteğini yapmadı pek çok mimarı utandırır. Ne var ki, en kötü mimari en iyi arıdan ayıran şey, mimarin, yapısını gerçekte kurmadan önce, onu imgesinde kurabilmesidir” (1996: 194). Bu iyi bilinen tartışma, kültürün, sadece insanın doğayı dönüştürmesinin bir sonucu olmadığını, aynı zamanda bu çabanın önemli bir etkeni olarak rol oynadığını da gösterir.

Kültürle siyaset arasında bir özdeşlik kurmak mümkün değildir. Bununla beraber, belirli bir üretim biçiminin varlığı ve gelişimi için gerekli koşulların oluşturulmasına yönelik yönetim ve baskı biçimlerinin topluma kabul ettirilmesi, kültürden bağımsız düşünülemez. Eroğlu'un belirttiği gibi (1999: 54-55), siyasal “üslup”, başka etmenlerin yanı sıra kültürel gelişmeyle yakından ilişkilidir. Japon Samuraileri, İngiliz toprak beyleri veya Rönesans İtalyası tüccarları, siyasal ugraşı yerine getiren başlıca güç durumundaki devletlerinin “üslubuna” kendi kültürlerini katıborlardı. Beri yandan, devletlerinin üslubuna kültürlerini taşıyan İngiliz toprak beyleri ya da Rönesans İtalyası tüccarları, belirli bir üretim biçiminin içinden çıkmışlardı ve o üretim biçimine özgüydüler.

Yukarıda verilen kültür tanımının “hegemonya” kavramıyla birlikte düşünülmesi, konunun sınıfsal yönlerinin görülmesi bakımından açıklayıcı olacaktır. Antonio Gramsci, temel toplumsal grubun bir dizi aşağı sınıf üzerindeki hegemonyasını, evrensel planda mücadelesi verilen bütün sorunları ele alarak

yalnızca iktisadi ve siyasi ahengi değil, aynı zamanda entelektüel ve moral birliği sağlayarak yarattığını belirtmişti (1989: 181-182). Gramsci, Hapishane Defterleri'nin bir başka yerinde (1989: 161) hegemonyanın, ektik-politik olmasının yanı sıra iktisadi de olmak zorunda olduğunu vurgulamıştı. Çünkü, hegemonya, yönetici grubun iktisadi faaliyetin belirleyici çekirdeğindeki belirleyici faaliyetine dayanmak zorundaydı. Bu yaklaşım, kültürün, egemen sınıfın bağımlı sınıflar üzerinde hegemonya kurmasındaki merkezi rolüne işaret eder. Ayrıca, kültürel hegemonyanın ana dayanağına işaret ettiği gibi, iktisadi ve siyasi düzeylerden ayrı ya da bağımsız olarak düşünülemeyeceğini vurgular. Böylece kültür, sınıfal hegemonyanın önemli bileşenlerinden ya da düzeylerinden biri olarak ele alınmış olur.⁴

Sonuç olarak kültür, organik bakımdan iktisadi ve siyasi alanla bir bütünlük oluşturan, bu iki alan arasındaki bağlantıları kuran ve sürekli kıalan anlam, değer ve düşünceler bütünü olarak tanımlanabilir.

2- Ulusal kültür: dışlama ve içерme süreçleri

Kültürün anlam çoğulluguunu ortaya koyabilmek için yukarıda verilen örnekler göz önüne alındığında, genel bir kültür tanımına ulaşmanın güçlüklerinin “ulusal kültür” kavramı için de geçerli olacağının aksıktır. Aynı ulusa mensup olduğu varsayılan insanlar arasında ömürlerini sanat ve edebiyat ürünleri yaratmakla geçirenler olduğu gibi, bir kez olsun tiyatro kapısından içeri girmeyenler de vardır. Türkiye'nin doğusunda bir mezrada yaşayan kişi, kendisiyle aynı ulusa mensup olan ve kendisinden başka bir dilde konuşan batıdaki kentlileri bir kez olsun görmemiş olabilir. Aynı kentin merkezinde yaşayanlarla kenarında yaşayanların hayat tarzları birbirinden hayli farklıdır. Patnos'ta yaşayan birisi için Bursa İskender kebabı Meksika yemekleri kadar yabancıdır. Ulusu oluşturan kişilerin bir bölümü karasabanla tarla sürerken, öteki kısmı internet aracılığıyla Paris'in ışılıtlı mağazalarından alışveriş yapıyor olabilir. Dini ve tanrıyi reddeden bir kimse, başka ulusdaşları tarafından “kâfir” diye taşa tutulabilir. Süryaniler, Aleviler ve Sünnîler ülkenin aynı bölgesinde birbirlerine pek karışmayan kültürler olarak yaşayabilirler. Birçok azınlık mensubu, kendi kültürlerinin Türkler tarafından baskı altında tutulduğundan yakınabilir. Bütün bunlara rağmen, Sünnî, Arap kökenli, Akdeniz ikliminde yetişmiş ve Müslüman bir kişi, uluslararası bir konferansta Türk ulusal kültürü üzerine konuşabilir. Öyleyse, şimdi yanıtı aranması gereken soru, “ulusal kültür”den ne anlaşılması gerektiğidir. Bunun için ilk önce “ulus” kavramına yönelik yerinde olacaktır.

4 Raymond Williams, Gramsci'nin hegemonya kavramının kültür kuramı üzerindeki etkilerinin tartışmasız olduğunu vurgular (1986: 108). Williams'ın, kültür kuramında Gramsci'nin geliştirdiği haliyle hegemonya kavramının önemine ilişkin çözümlemesi dikkate değerdir (1986: 108-114).

Uluslararası kültürle ilişkisi bakımından tanımlanmasında Benedict Anderson'ın geliştirdiği “hayali cemaat” tanımlaması elverişliymiş gibi görünüyor. Anderson'a göre (1995: 20-22) ulus, kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Ulusun hayal edilmiş olmasının nedeni, en küçük ulusun üyelerinin bile, diğer üyelerinin çoğunu tanımıyor olduğu halde, büyük bir bölümyle hiç tanışmayacak, hakkında hiçbir şey işitmeyecek olduğu halde, her birisinin zihninde toplamlarının hayallerinin yaşamaya devam ediyor oluşudur. Üstelik bu toplam hayale yalnızca şimdiden yaşayanlar değil, geçmişte yaşamış olanlar ve gelecekte yaşayacak olanlar da dahildir. Ulusun cemaat olarak hayal edilmiş olması, her türlü eşitsizlik ve sömürge ilişkilerine rağmen ulusun derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanmasından kaynaklanır. Milyonlarca insanın birbirlerini öldürmekten ziyade, ulusları için ölmeye razı olmalarının sebebi bu yoldaşlık duygusudur.⁵ Ulus, sınırlı olarak hayal edilmiştir; zira hiçbir ulus, kendisinin insanlığın bütünüyle örtüştüğünü düşünmez. Uluslarının en büyüğünün bile, ötesinde başka ulusların yaşadığı, sınırları vardır. Ulusun egemen olarak hayal edilmiş olması, kavramın ortaya çıkışıyla ilgilidir. Kavram, Aydınlama ve Devrim'in, ilahi olarak buyruklu, hiyerarşik hanedanlık mülklerinin meşruiyetini aşındırmakta olduğu bir çağda doğmuştur. Uluslar, eğer tanrıya tâbi olunacaksız, bu tâbiyetin, aracısız olarak doğrudan Tanrı'ya olduğu bir özgürlük hayal ederler. Bu özgürlüğün temeli ulus-devlettir. Ulus üzerinde egemenlik yetkisini kullanan başlıca güç devletken, ulus da devletin egemenlik alanını sınırlar. Sınırlar, Bauman'ın işaret ettiği gibi (2002: 177), genellikle farklılıklar üzerinden çizilir ve bu, daha çok kültürün işidir. “Biz” ile “onlar”, “burası” ile “orası”, “icerisi” ile “dişarısı”, “yerli” ile “yabancı” ayırmaları kültürlerin kurduğu ve sürdürdüğü farklılıklardan bazlıdır. Kültürler, bu ayırmalarla kendi bölünmez düzenleri için hak talep ettikleri ve her tür rekabetten korunmak istedikleri alanın sınırlarını çizerler.

Burada, “ulus” kavramının soyutluğuna dikkat edilmelidir. Bir ulusun egemen güçleri ve egemenliğin değişmez kullanıcısı olan devlet, kullandığı baskı gücünü daima bu soyut varlığa dayandırır. Böylece, egemenliğin gerçek sahibi ile onun kullanıcıları arasındaki çatışma “uzak bir varlığın” istencine uygun olduğu varsayımla engellenmiş olur (Eroğul, 2000: 8). Zygmunt Bauman (2002: 190), hayali bir cemaat olarak ulusun, ancak üyeleri zihinsel ve duygusal olarak öteki üyelerinin çوغuya hiçbir zaman yüz yüze karşılaşamayacakları kolektif bir bünye ile özdeşleştirildikleri maddetçe bir varlık olarak mevcut olabileceğini söylerken bu noktaya dokunur.

“Ulusal kültür” de, ulusun kendisi gibi “soyut” bir kavramdır. Bir ulusa özgü sabit, geçmişten beri var olan, gelecekte de hep var olacak olan bir kültürden söz

⁵ Benzer bir vurgu için bkz. (Eagleton, 2005: 73).

edilemez. Böyle bir yaklaşım, tarihsel süreçleri ve bu süreçlerdeki ilişkileri göz ardı eder. Ulusal kültür diye adlandırılan şey, ait olduğu söylenilen toplumun içinde barındırdığı pek çok kültürel farklılığı seçmeci bir şekilde dışlayarak oluşturulur.

Ulusal kültürün oluşturulma sürecinde iki temel ugrak saptanabilir. Bunlardan birincisi, ulusal kültürün kamusal ifadesi, ikincisi ise bir ülke ya da bölgedeki yaşam tarzlarının, deneyimlerin, fikirlerin ve sembollerin muazzam çeşitliliğidir. Temelde, çok çeşitli kültürel özelliklerle karmaşık bir toplum vardır. Medya, dini kurumlar, eğitsel ve siyasi aygıtlar gibi kültürel kurumlar aracılığıyla bu büyük ve karmaşık hazneden (*reservoir*) temsil yeteneği olduğu düşünülen kimi nitelikler alınıp kimileri dışında bırakılarak kamusal ifadeler üretilir. Bu kamusal ifadeler de, mutlaka pasif ve eleştiriye kapah olmayan okuma ve dinleme süreçleriyle dönüp insanların kendilerine bakışlarını, düşüncelerini ve davranışlarını etkiler (Larraín, 1994: 163). Ulusal kültürün çerçevesini çizen kamusal ifadeler, bir içерme ve dışında bırakma sistemiyle yaşam tarzlarının içinden üretilmiştir ama, aynı zamanda yaşam tarzlarını ve fikirleri etkileyen bir rol oynarlar.

Ulusal kültürün oluşturulma sürecinde dört noktayı yakalamak önemlidir.

Bunlardan birincisi, kültürel kurumlar ve kamusal ifadeler aracılığıyla oluşturulan ulusal kültürün tarifinin, sunuluşunun ve sınırlarının belirlenmesinin kim tarafından gerçekleştirildiğidir. Belirli grupların, sınıfların, kurumların paylaştığı değer, anlam ve yaşam biçimlerinin ulusal kültür olarak sunulması, bunların dışındakilerin ise hariçte bırakılıp “biz”e özgü olmadığı ilan edilmesini gerçekleştiren ve böylece ulusal kültürün oluşumunda belirleyici rol oynayanlar, egemen toplumsal gruplar ve organik aydınlarıdır.⁶

İdeolojinin ulusal kültürün oluşturulma sürecindeki işlevi⁷, görülmlesi gereken bir diğer önemli noktadır. Kültürler, hegemonyalarını kurdukları alanda tek tipliği hedeflerler (Bauman, 2002: 178). Dışlama ve yok sayma süreci, baskı ve rizanın birlikte işletilmesiyle gerçekleştirilir. Belirli kültürel niteliklerin ulusun doğasına uygun, zaten onun özünde var olduğunu kabul ettirilmesi, diğer yandan kimi grupların sahip oldukları kültürel özelliklerin ulusun bünyesine aykırıymış gibi sunulması, toplumdaki çeşitlilik ve farklılıkların yok sayılıp gizlemesi anlamında ideolojik bir işlev görür. Egemen grup ya da sınıfların çıkarına hizmet eden ideoloji, iktidarın anlamlandırma üzerinde etkili olduğu her yerde ortaya çıkar.

6 Sınıfsal hegemonyanın iktisadi, siyasi ve kültürel yönlerinin tesisinde aydınların belirleyici rolüne ilişkin aydınlatıcı bir çözümleme için bkz. (Portelli, 1982: 96-124).

7 “İdeoloji” kavramını, burada Gramsci’nin getirdiği tanımlamayı benimseyerek kullanıyorum. Gramsci, ideolojiyi sözcüğünü en geniş anlamıyla şöyle tanımlar “... sanatta, hukukta, ekonomik etkinlikte, bireysel ve kolektif yaşamın bütün tezahürlerinde kendini örtük biçimde açığa vuran bir dünya tasavvuru ...” (1989: 326).

Uluslararası anlamları üzerinde etkili olduğu bir birimdir; ideoloji bu birimde anlamını deformede eder ve grup çıkarına bağlar (Eagleton, 2005: 127). Aydin Çubukçu'nun belirttiği gibi (1994: 24) ulusal kültür olarak sunulan egemen kültürün toplumsal işlevi, toplumsal çelişkileri özel bir bütünlük içinde etkisizleştirmek, yaygın bir düşünce biçiminde onaylanması sağlayarak "doğal", sürekli ve "başka türlerin" olamayacağına inanılan bir dünya tasavvuru halinde sunmaktadır. Bu noktada, kültürün, iktisadi ve siyasi alanlar arasındaki bağı kur'an, genelleştiren ve sürekli kıalan niteliğini bir kez daha görmek mümkündür. Gramsci'nin kültürün birleştirici yönüne yaptığı vurgu bu bağlamda anlaşılabilir. Gramsci (1989: 349), "kültürel veçhe"nin her pratik (kolektif) etkinlikte merkezi bir öneme sahip olduğuna işaret eder ve her tarihsel eylemde hedefleri birbirinden farklı çok sayıda insanın aynı amaca doğru yönlendirilmesinde kültürel-toplumsal birliğin oluşturulmasının tayin ediciliğine dikkati çeker.

Devletin ulusal kültürün oluşturulma sürecinde oynadığı merkezi rol, yakalanması gereken üçüncü noktadır. Terry Eagleton'ın dikkati çektiği gibi (2005: 73-75), tekil bir ulusal ya da etnik kültür, yalnızca devletin birleştirici ilkesiyle en verimli hale gelir. Hiçbir etnik ya da ulusal kültür, bunu kendi başına gerçekleştiremez. Devlet, ulusal kültürün birliğini içsel çelişkileri bastıracak temsil edebilir. Bu durum, siyaset ile kültür arasındaki ilişkinin bir başka boyutunu görmemizi mümkün kılar; siyaset birleştiren, kültür ise farklılaştırır.

Dikkat edilmesi gereken dördüncü nokta, ulusal kültürün oluşum sürecinde yerel anlaşılmışının tek başına yeterli olmayacağıdır. Bu önerme, iki noktaya dikkat etmemize yardım eder. Birincisi, tekil ve saf bir kültürün imkânsızlığıdır. Edward Said'in "bütün kültürler birbirlerinin içine karışmıştır; hiçbir tekil, saf ve yekpare değildir, tümü melez, heterojen ve fevkalade farklılaşmıştır" sözleri (1994: xxv) bu bakımdan değerlendirilebilir. İkincisi, ulusal bir kültürün nasıl olduğunu çözümleyebilmek için onun hem ülkenin bölgelerini birbiriyle hem de onu diğer uluslararası ilişkiye sokan güçlerin ve süreçlerin iyi anlaşılması gerekligidir.

3- Küreselleşme sürecinde ulusal kültür: sıkışmış zaman ve mekânda farklı stratejiler

Küreselleşme, 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında moda haline gelen bir kavramdır. Kavram, "yapısal küreselleşme" olarak adlandırılabilen dünyadaki iktisadi, sosyal bütünleşmeyi ve iddiaya göre bu süreç aracılığıyla dikte edilen politika reçeteleri olarak "ideolojik küreselleşme" olarak adlandırılabilen tarihsel süreci tanımlamak üzere kullanılır (Arrighi, 2007: 185). Küreselleşme, kültürel, kriminal, finansal, manevi ve diğer bütün yönleriyle çağdaş toplumsal hayatın

derinleşerek, genişleyerek ve hızlanarak dünya çapında birbirine bağlandığına gönderme yapar (Rossi, 2007: 28).⁸

Son on yıllarda dünyanın nasıl işlediğine ilişkin düşüncelerimizi şekillendiren küreselleşmeye, “süreç odaklı” bir yaklaşım önemlidir. Çünkü, ancak böyle bir yaklaşım, David Harvey’ın dikkatimizi çektiği gibi (2006: 74-75), küreselleşmeyi doğallaştırmaz, onun belirli aktörler tarafından yönlendirildiğini kavramamızı sağlar. Beri yandan, süreç odaklı yaklaşım, küreselleşmeye benzer bir olgunun uzunca bir süredir varoluşunu görmemizi olanaklı hale getirir. Wood’un vurguladığı üzere (2007: 35-36), kapitalizm daha doğusundan itibaren “küresel” bir eğilim taşımış ve bunu sürdürerek günümüzde çok yüksek bir küresel bütünlleşme düzeyine ulaşmıştır.

Karl Marx ve Friedrich Engels, daha 19’uncu yüzyılın ortalarında kapitalizmin getirmekte olduğu büyük değişimlere işaret ediyor ve sermayenin bütün yerküreyi kendisiyle bağlantılı hale getirmekte olduğunu haber veriyorlardı. Şöyleden yazmışlardır:

Ürünleri için durmadan genişleyen bir pazara gereksinim duyması burjuvaziyi yeryüzünün dört bucağına salar. Her yerde yuvalanmak, her yerde yerleşmek, her yerde bağlantılar kurmak zorundadır burjuvazi. Burjuvazi dünya pazarını sömürerek bütün ülkelerdeki üretim ve tüketime kozmopolit bir nitelik kazandırmıştır (Marx ve Engels, 2008: 25).

Burjuvazi, Marx ve Engels’İN sözünü ettiğini dönemde bir dünya pazarı yaratırken, dışındaki tüm ulusları “kendi uygarlığını ithal etmeye zorluyor” (Marx ve Engels, 1998: 51), sömürgeleştirdiği ulusları “kültürsüz toplumlar” olarak aşağılıyordu. Stuart Hall’un işaret ettiği gibi (1993: 20), Batı burjuvazisinin kültür konusundaki bakış açısı, bu dönemde, “güçlü bir biçimde merkezi, ziyadesiyle dışlayıcı ve dışlamacı” idi. Girdiği, egemenliği altına aldığı her yeri kendisine benzetiyor, kendisiyle aynilaştırmak istiyordu.⁹ Fabrikalarda çalışma, tren ve otobüslerde seyahat etme şartlarının oluşturulması Hindistan’ın kast sistemiyle birlikte geleneksel kültürünü de yerle bir ediyordu. Afrikalı kabile resinin, halkın seçtiği kurulların denetimi altına girmesi, üzerinde oturduğu iktisadi şartların

8 Küreselleşmenin pek çok tanımı, bu tanımların gönderme yaptığı değişik anlam ve yorumlar vardır. Colás’ın (2008: 125-128), küreselleşmenin anımları, tanımları ve yorumları üzerine eleştirel çözümlemesi, konuya ilgili dikkate değer bir açılım sağlar.

9 “Asimilasyon” kavramı dönemin kültürel stratejisini anlamak bakımından açıklayıcıdır. Bauman’ın hatırlattığı gibi (2002: 193), “asimilasyon” terimi köken olarak biyolojiden gelir. Canlı bir organizma, kendini beslemek için çevrenin öğelerini asimile eder; yani ‘yabancı’ varlıklarını kendi vücudunun hücre ve dokularına dönüştürür. Böylelikle, onları kendine benzer kılar, vakityle farklı olan şey, kendi gibi olur.

köklü bir dönüşümüne işaret ettiği kadar, kültürel yapıdaki radikal değişimleri de beraberinde getiriyordu (Emerson, 1965: 12).¹⁰ Zygmunt Bauman'ın belirttiği üzere (1996: 114-116), “uygarlaştırma” ve “kültür” terimleri bu dönemde birbirine paralel olarak yürüdü. Uyarlaşturma, vahşi kültürler tolarak tanımlanan yerel ve geleneksel yaşam tarzlarının kalıntılarını ortadan kaldırmayı amaçlayan bilinçli ve yönlendirici bir hacılı seferiydi. Aynı durum, kültürün “keşfi”nde de görüldü ve sözcük tarım sözlüğündeki anlamına uygun bir içerik kazandı. Tarımda kültür, etkinlik, çaba, bir amaca yönelik eylem anlamına geliyordu. Bakımsız bir tarayı yabani otların sarması gibi, insan yaşam tarz ve davranışları düzene zararlı biçimlere bürünmesin diye ayıklanması, temizlenmesi, biçimlendirilmesi gereken bir alan olarak görülmüyordu. Bu dönemde, kültür ve uygarlığın siyasal bir işlev üstlenen mots de combat (savaş terimleri) olması, manidardı.

Küreselleşme olarak adlandırılan süreçte sermayenin yerküredeki bugünkü ilerleyişi kimi yeni özellikler taşıyor ve bu özellikler ulusal kültürler karşısında yeni bir tutumu beraberinde getiriyor. Küreselleşme sürecinin günümüzdeki özelliklerini anlayabilmek için David Harvey'in geliştirdiği bir terim oldukça yararlı görünüyor: zaman-mekân sıkışması (time-space compression). Harvey, zaman-mekân sıkışması ile ne anlatmak istediğini şöyle açıklıyor:

Bu terimle kastettiğim şu: mekân ve zamanın nesnel niteliklerinde öylesine devrimci değişimler olur ki, dünyayı görüş tarzımızı, bazan çok köklü biçimlerde, değiştirmek zorunda kalırız. “Sıkışma” terimini kullanıyorum, çünkü bir yandan kapitalizmin tarihine hayatın hızının artışı damgasını vururken, bir yandan da mekânsal engellerin dünya sanki üzerimize çökecekmüşesine aşıldığını sağlam biçimde iddia etmenin mümkün olduğunu düşünüyorum (Harvey, 1999: 270).

Harvey'in bu şekilde içeriklendirdiği terim, mekânsal engellerin azalmasıyla genişleyen dünya pazarının, farklı bölgelerin ve iklimlerin çeşitli ürünlerine insanların pekçoğunun erişebilmesini olanaklı hale getirdiğini görebilmemiz bakımından önemlidir. Diğer yandan, hem kamusal hem de özel karar verme süreçlerinin zaman uskunun kısallığını, uydu iletişimini ve ulaştırma maliyetlerindeki düşüşle bu kararların artan ölçüde genişleyen ve çeşitlenen bir mekâna derhal yayılma olanaklarının arttığını anlamak bakımından da açıklayıcıdır.

Zaman ve mekân konusundaki bu gelişmelerin, kültürel yaşam üzerindeki

10 Sömürgecilik dönemi kültür politikalarının dışlayıcı niteliğini vurgularken bu politikaların aynı zamanda “direniş kültürü” yarattığını unutmamak gerekiyor. Edward Said, Kültür ve Emperyalizm adlı ünlü eserinde buna özellikle dikkat çeker ve etkin Batı ile sünepe ve tembel yerli üzerine kurulmuş sömürgecilik öyküsünün yanlışlığını vurgular. Said, Batı emperyalizminin “medeniyet” götürdüğünü düşündüğü “ilkel ve barbar” topluluklarda daima aktif bir direnişle karşılaşğını belirtir (1994: xi-xii).

etkileri çok çeşitlidir. Kısa bir zaman içinde ortaya çıkan ürünler, semboller, imajlar, fikirler, ideolojiler, sanat ve edebiyat yapıtları, örgütlenme biçimleri ve moda hızla dünya çapında yayılabilimekte, aynı hızda demode olabilmektedir.¹¹ Değişik ulusların kültürel motiflerini yansitan değişik ürünler, dünyanın uzak noktalarına hızla iletilebilmekte ve orada başka kültürlerin ürünlerile yan yana gelebilmektedir. Raymond Williams'ın kimi yaşam pratiklerinden ürettiği şu öykü, bu açıdan son derece ilgi çekicidir:

Bir İngiliz vardı, Amerika kökenli çok uluslu bir şirketin Londra bürosunda çalışıyordu. Bir akşam Japon malı arabasına binerek eve döndü. Alman mutfak malzemesi ithal eden bir firmada çalışan karısı ondan önce gelmişti. Karısının küçük İtalyan arabası genellikle trafikte daha çabuk hareket edebiliyordu. Yeni Zellanda kuzusu, Kaliforniya havuçları, Meksika balı, Fransız peyniri ve İspanyol şarabından oluşan akşam yemeklerini yedikten sonra, Fillandiya'da yapılmış olan televizyonlarını seyretmeye koyuldu. Program Falkland Adaları'ni ele geçirmek için başlatılan savaşla ilgiliydi. Bu programı seyrederken yurtseverliklerini hatırladılar ve İngiliz olmaktan gurur duydular (Williams, 1989: 169).

Williams'ın anlattığı öykü, insanların kendilerini içinde buldukları kültürel ortamın çeşitliliğini göstermesi bakımından önemlidir. Bir zamanların dünya çapındaki egemen ulusu olan İngiltere'nin yurttaşı, eskiden kibirle baktığı, yok saydığı, yok etmek istediği kültürlerin çeşitli ürünlerini hayatının içine dahil etmiştir. Ama o, yine de İngiliz olmanın gururunu yaşamaktadır.

Başka pek çok şeyin yanı sıra, iletişim teknolojilerindeki olağanüstü ilerlemelerin, "küresel kent" diye adlandırılan yerlerde farklı kültürlerin bir araya gelmesini kolaylaştırdığını, küresel biçimlerin ulusal sınırlar içinde olduğu kadar, bu sınırları aşan "melezleşmesi"ni reddetmek, Colás'ın vurguladığı gibi (2008: 127), huysuzca bir yaklaşım olur. Buna karşılık, bu melezleşmenin eşitsiz olduğunu, görmek gereklidir. Dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun yoksullüğün, cehaletin ve hareketsizliğin yol açtığı engeller nedeniyle "dünya müziği"nin, "füzyon mutfağı"nın ya da "sömürgecilik sonrası roman"ın keyfine ortak olamadığı, günümüzün bir gerçekliğidir.

Küreselleşmenin günümüzde kazandığı boyutların dünya çapında bir "kitle kültürü"nün ya da "kültür melezleşmesi"nin koşullarını yarattığını, bunun geçmişe göre kimi farklı özellikler taşıdığını görmek gerekiyor.

11 Dünyanın tüm mekânlara hızla yayılan eğlence ve kültür ihracatının ikili bir yanı vardır. Bunlar, bir yandan sermaye birikimi ve küresel kârların önemli bir kaynağıdır, öte yandan da popüler bilincin şekillendirilerek ideolojik hegemonyanın tesisinde önemli bir işlev görür. Bu açıdan bakıldığından kültürel hegemonya ile siyasi, iktisadi egemenlik ve sömürü birbirine eklenmiştir. Bu noktaya dikkat çeken uyarıcı bir makale için bkz. (Petalas, 2002: 84-94).

İlk olarak, nasıl ki ulusal kültürlerin oluşturulmasında etkin güç egemen sınıf ya da grupparsa¹², küresel kitle kültürünün oluşturulmasında da etkin güç, dünya çapındaki egemen devletler ve bunların egemen sınıflarıdır. Küresel kitle kültürü, küresel hegemonya sürecinde şekillenir. Küresel hegemonya, bir yandan dünya çapında çıkarlarını korumak ve hedeflerine ulaşmak için mücadele eden bir devletin (ya da siyasal iktidar bloğu olarak devletler koalisyonunun) başvurduğu siyasi, diplomatik ve askeri stratejiyle kurulur. Bu stratejide güç, bir ülkenin yönetilmesine ve kaynaklarının siyasi, ekonomik ve askeri amaçlarla seferber edilmesine dayanır. Küresel alandaki hegemonya, bir yandan da, ekonomik gücün üretim, mübadele, ticaret ve sermaye hareketleri, para transferleri, emek gücü, teknoloji transferi, döviz spekülasyonu, bilgi akışı, kültürel etkilerin gündelik pratiği aracılığıyla mekânsal olarak yer değiştirmesi stratejisiyle kurulur. Bu strateji de, sermayeyi yönetmenin ve kullanmanın öncelikli hale geldiği belli bir zaman ve mekândaki siyasi ve iktisadi sürecin yayılmasına dayanır. Bir ya da bir grup devletin hegemonyasını kendini egemenlik veya entelektüel ve moral liderlik biçiminde gösterir.¹³ Antagonistik gruplar silahlı kuvvetler aracılığıyla tasfiye edilip dize getirilerek egemenlik altına alınır. Dost ya da müttefik guruplara ise liderlik edilir. Liderlik, egemen devletin, başarıları aracılığıyla öteki devletlerin öykündüğü bir model haline gelmesi ve genel bir çıkar gözeterek onları istediği tarafa yönlendirmesiyile olur (Harvey, 2003: 26-27, 36-37).

İkinci olarak küreselleşme süreci, iktisadi ve siyasi hegemonya stratejilerine uygun bir kültürel strateji kurmayı beraberinde getirir. Bu stratejinin kurulması ve işletilmesi hayli müşkül bir iştir.¹⁴ Bunun iki nedeni olduğu düşünülebilir. Birincisi, yerel topluluklar geleneksel kültürlerinin yok edildiğini ya da saygısızca küçük gördüğünü gördüklerinde, buna, Terry Eagleton'ın deyişiyle (2005: 99) “için için yananan bir öfke kültürü” geliştirerek yanıt verirler. İkinci olarak, halkın

12 Bu önerme, toplumsal sınıfların kültürel bakımından yekpare olduğunu varsaymaz. Raymond Williams'ın dikkatimizi çektiği gibi (1993: 78), bir sınıf içinde çoğu kez faaliyet tiplerinin neden olduğu içsel farklılaşma süreçleri vardır ve her zaman olabilir.

13 David Harvey, küreselleşmenin bu düzeyinde kullandığı çözümleyici kavramları (hegemonya, egemenlik, entelektüel ve moral liderlik) Gramsci'den almıştır. Bu kavramlar Antonio Gramsci'nin siyaset kurmasına dayanır ve Giovanni Arrighi ve başka yazarlar tarafından uluslararası ilişkilere uyarlanmıştır. Burada, sözü edilen kavramların Gramci'nin siyaset kuramında nasıl tanımlandığını hatırlatmak yararlı olabilir: “Bizim kendi çalışmamızın dayandırılması gereken yöntembilimsel ölçüt şudur: bir sosyal grubun üstünlüğü kendini ‘tahakküm’ ve ‘entelektüel ve moral liderlik’ olarak iki biçimde açığa vurur. Bir sosyal grup ‘tasfiye’ etmeye ya da boyun eğdirmeye eğilim gösterdiği antagonistik gruplara gerektiğinde silahlı güç kullanarak tahakküm eder; kendine yakın ya da müttefik gruplara ise liderlik eder” (1989: 57).

14 Immanuel Wallerstein'in (2004: 46,62), bir zamanlar kimseye zararı olmayan, halim selim bir sözcük olan kültürün, günümüzde tanımının bile bir muharebe alanı olduğunu vurgulaması boşuna değildir. Zira, Huntington'in günümüz dünyasında insanlar arasındaki en önemli ayırmaların ideolojik, siyasi ya da iktisadi olanlar değil, kültürel olanlar olduğunu vurgulayan tezi (1997: 21), hararetli tartışmalar yaratmıştır.

gündelik hayatında yerleşmiş kültürel öğeler ya da dünya tasavvurları değişime karşı hayli dirençlidir. Antonio Gramsci (1989: 404), “maddi güçlerle aynı enerjiye sahip olan ‘popüler inançlar’ın granit sertliğinde” olduğunu söyleken, bunu ima eder. İslamcılıkta¹⁵ emperyalizm ya da küreselleşme kontrajının ağırlıklı olarak kültürel saiklere dayanması, bu bakımdan değerlendirilebilir. Asef Bayat’ın dikkatimizi çektiği gibi (2009: 64), İslamlık, iktisadi görüşlerinde karma ekonomiye dayanan bölüşümü bir halkçılıktan Friedmancı serbest piyasacılığa kadar uzanan bir yelpazede çeşitlilik göstermeye ve küreselleşme sürecinin iktisadi stratejilerine eklenmektedir.¹⁶ İslamlı hareketler, buna karşılık, küreselleşme sürecine kültürel direniş noktalarıyla karşı çıkmaktadırlar.¹⁷

Küreselleşme sürecinin kültürel stratejisiyle ilgili belli başlı üç tez öne sürülmüştür. Birinci teze göre; dünya toplumu, kültürel farklılıklar en aza indirilerek türdeş hale gelmeye zorlanır. Genellikle “McDonaldlaşırma” olarak adlandırılan bu tez, geçtiğimiz yıllarda hayli ilgi görmüşse de artık demode hale gelmiştir. İkinci tez; kültürel farklılıkların dünya sistemi içinde muhafaza edildiğini varsayar. Bu tez, “çoklu modernlikler” (multiple modernities) başlığıyla bilinir. Küreselleşme sürecinin kültürel farklılıklarını yok ettiği ya da koruduğunu savunan bu tezlerin her ikisi de, küreselleşme sürecinin kendi kültürel stratejisini kültürel farklılıkları hem yeniden üretmek ve hem de yok etmek üzerine kurduğunu, yeni toplumsal ve kültürel modelini böyle oluşturduğunu göz ardi eder. Bu tezler, küresel kitle kültürünün farklılıklarını soğurarak ve çelişkileri yeniden kurarak oluşturulduğunu yakalayamaz (Stichweh, 2007).

Küresel kitle kültürü, eskisi gibi farklılıklarını yok sayarak, dışlayarak oluşturulmaz. Bu bakımdan, Aydin Çubukçu'nun (2007: 22), küreselleşme döneminin kültür politikalarının sömürgecilik dönemindeki uygulamalardan “çok farklı özellikler göstermediğine” ilişkin tespiti, yerinde sayılmasız. Bauman'ın vurguladığı gibi (2000: 210), yaşadığımız dünya, kültürel haçlı seferleri düzenlenen, çeşitli hayat tarzları üzerine tek biçimli standartlar getirilen, güçlü bir asimilasyon uygulanan bir dünya değildir artık. Yeni kültürel türdeşleştirme dışlayıcı değil, soğurucu bir nitelik taşırlı.

15 İslamlı hareketler arasında önemli farklılıklar bulunmasına karşın, İslamlık, kabaca, “hâkim iktisadi, siyasi ve kültürel süreçlerce kenara itildiklerini hissedenlerin (yani pragmatik bir yaklaşımla alt sınıfların bazı kesimlerinin de desteklediği orta sınıfın başarılı mensuplarının) yanı sıra kapitalist modernliğin ve sosyalist ütopyanın başarısız olması sonucunda ahlakin (dinin) söylemini siyasete ikame edenleri harekete geçirecek bir kendini ortaya koyma söylemi” olarak tanımlanabilir (Bayat, 2009: 62).

16 Benzer bir vurgu için bkz. (Amin, 2004: 154).

17 İslamlı hareketlerin küreselleşme sürecine gösterdikleri direnişte din ile kültürün eş anlamlı hale geldiği unutulmamalıdır. Bunun temelindeki neden, bu hareketlerin ortaya çıktığı ülkelerde siyaset ve dinin birbirini beslemesidir. Ajiaz Ahmad'ın bu konudaki çözümlemesi açıklayıcıdır (2009).

Yerküreyi her gün biraz daha kendine bağlayan sermaye, günümüzde nasıl yerel sermayeler aracılığıyla, onlarla işbirliği yaparak ilerliyorsa, kültürel bakımdan da benzer bir süreci işaretir. Farklılıklar kendi içine çekmek, kendi eklentisi haline getirmek sermayenin yeni kültürel politikasının temel özelliklerinden biridir. McDonald's, Türkiye'de Türk usulü köfte üreterek ya da Ramazan menüsü hazırlayarak pazarını genişletir. Geçmişte aşağılanarak bakılan Afrika motifleri şimdi Batı'nın gündelik yaşamına eklenmiştir. Geçmişte nasılsa, öyle yaşamaya devam eden bir ulusal kültürden söz etmek mümkün değildir. Stuart Hall'ın şu sözleri, sermayenin yeni kültürel türdeşleştirme stratejisinin iyi bir özetini verir:

Sermaye, küresel konumunu korumak için, çaresine bakmaya çalıştığı farklılıklarla müzakere etmek, yani onları içine almak ve kısmen yansımak zorunda. Farklılıkları yakalamak ve bir dereceye kadar etkisizleştirmek zorunda. Sermaye, farklılıkların olduğu bir dünya kurmaya çalışıyor. Onun asıl keyfi budur; artık farklılıkların önemi yoktur (Hall, 1993: 32-33).

Sonuç

Bu çalışmada, küreselleşme olarak adlandırılan sürecin ulusal kültürler karşısındaki konumunu açıklamaya çalıştım. Bunun için önce bir kavramsal çerçeve oluşturmak gerekti. Son derece karmaşık bir kavram olan kültür, organik bakımdan iktisadi ve siyasi alanla bir bütünlük oluşturan, bu iki alan arasındaki bağlantıları kuran ve sürekli kıyan anlam, değer, düşünce ve semboller bütünü olarak ele aldım. Ulusal kültürün ise, temeldeki çok çeşitli kültürel özelliklerin ayıklanmasıyla egemen sınıflar ve organik aydınları tarafından oluşturulduğunu, bunda ulus-devletin önemli bir rol oynadığını belirttim. Küreselleşmenin köklerinin uzak geçmişlere uzandığını hatırlatarak, sermayenin kendine bağımlı bir dünya yaratırken farklı kültürel stratejilerle hareket ettiğini göstermeye çalıştım. Küreselleşme sürecinin kültürel stratejisinin ayırt edici özelliği şuydu: eskiden dışlayıcı bir mekanizmaya kültürel türdeşleştirme yaratmaya çalışan sermaye, günümüzde bu türdeşitmeyi özel bir şekilde yapmaktadır. Bu, çok değişik kültürlerin kimi özelliklerini soğurarak kendi eklentisi haline getirmektir. Küreselleşme sürecinin söylemsel stratejisinde merkezi bir yer işgal eden "çok kültürlülük" sloganı, bu çerçevede değerlendirilebilir.

Kaynaklar

- Ahmad, Aijaz (2009) “İslam, İslamcılıklar ve Batı”, Leo Panitch ve Colin Leyes (ed.) Küresel Parlama Noktaları: Emperyalizme ve Neoliberalizme Karşı Tepkiler içinde, İstanbul: Yordam, 15-50.
- Amin, Samir (2004) Liberal Virüs: Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması, çev. Fikret Başkaya ve Aynur Mert, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- Anderson, Benedict (1995) Hayali Cemaatler, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Ayrıntı.
- Arrighi, Giovanni (2007) “Globalization and Uneven Development”, Ino Rossi (ed.) Frontiers of Globalization Research: Theoretical and Methodological Approaches içinde, New York: Springer, 185-201.
- Bayat, Asef (2009) “İslamcılık ve İmparatorluk: İslamcı Emperyalizm Karşılığının Aykırı Doğası”, Leo Panitch ve Colin Leyes (ed.) Küresel Parlama Noktaları: Emperyalizme ve Neoliberalizme Karşı Tepkiler içinde, İstanbul: Yordam, 51-66.
- Bauman, Zygmunt (1973) Culture as Praxis, London and Boston: Routledge and Kegan Paul.
- Bauman, Zygmunt (1996) Yasa Koyucular ile Yorumcuları, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Metis.
- Bauman, Zygmunt (2000) Siyaset Arayışı, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis.
- Bauman, Zygmunt (2002) Sosyolojik Düşünmek, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı.
- Crehan, Kate (2006) Gramsci, Kültür, Antropoloji, çev. Ümit Aydoğmuş, İstanbul: Kalkedon.
- Colás, Alejandro (2007) “Neoliberalizm, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler”, Alfredo Saao-Filho ve Deborah Johnbton (ed.) Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki içinde, İstanbul: Yordam, 123-139.
- Çubukçu, Aydin (1994) Kültür ve Politika, İstanbul: Evrensel.
- Çubukçu, Aydin (2007) “Bir Tahkim Biçimi ve Hegemonya Aracı Olarak Emperyalist Kültürün Güncel Özellikleri”, Doğudan, 0: 21-23.
- Devlellioğlu, Ferit (2004) Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara: Aydin.
- Eagleton, Terry (2005) Kültür Yorumları, çev. Özge Çelik, İstanbul: Ayrıntı.
- Emerson, Rupert (1965) Sömürgelerin Uluşlaşması, çev. Türkkaya Ataöv, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği.
- Eroğul, Cem (2000) Anatüzeye Giriş, Ankara: İmaj.
- Eroğul, Cem (2000) Devlet Nedir? Ankara: İmge.
- Hall, Stuart (1993) “The Local and the Global Globalization and Ethnicity”, Anthony, D. King (ed.) Culture, Globalization and the World-System içinde Binghamton: Macmillan, 9-39.
- Harvey, David (1999) Postmodernlığın Durumu, çev. Sungur Savran, İstanbul: Ayrıntı.
- Harevey, David (2003) The New Imperialism, New York: Oxford University Press.
- Harvey, David (2006) Umut Mekânları, çev. Zeynep Gambetti, İstanbul: Metis.
- Huntington, Samuel (1997) The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order, New York: Touchstone.
- Gramsci, Antonio (1989) Selections from Prison Notebooks, ed. ve çev. Quintin Hoare ve Geofrey Nowell Smith, New York: International Publishers.

- Larrain, Jorge (1994) *Ideology and Cultural Identity. Modernity and the Third World Presence*, Cambridge: Polity Press.
- Marx, Karl (1986) *Kapital*, Birinci Cilt, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (2008) *Komünist Parti Manifestosu*, çev. Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam.
- Petras, James (2002) *Küreselleşme ve Direniş*, çev. Ali Ekber vd. İstanbul: Cosmopolitik Kitaplığı.
- Portelli, Huges (1982) *Gramsci ve Tarihsel Blok*, çev. Kenan Somer, Ankara: Savaş.
- Rossi, Ino (2007) "Globalization as a Historical and a Dialectical Process", Ino Rossi (ed.) *Frontiers of Globalization Research: Theoretical and Methodological Approaches içinde*, New York: Springer, 27-63.
- Said, Edward (1994) *Culture and Imperialism*, New York: Vintage Books.
- Stichweh, Rudolf (2007) "The Eigenstructures of World Society and the Regional Cultures of the World" Ino Rossi (ed.) *Frontiers of Globalization Research: Theoretical and Methodological Approaches içinde*, New York: Springer, 133-149.
- Tomlinson, John (1991) *Cultural Imperialism*, London: Pinter Publishers.
- Wallerstein, Immanuel (2005) *21. Yüzyılda Siyaset*, çev. Taylan Doğan ve Ender Abadoğlu, İstanbul: Aram.
- Williams, Raymond (1986) *Marxism and Literature*, Oxford ve New York: Oxford University Press.
- Williams, Raymond (1989) *İkibin'e Doğru*, çev. Esen Tarım, İstanbul: Ayrıntı.
- Williams, Raymond (1993) *Kültür*, çev. Suavi Aydın, Ankara: İmge.
- Williams, Raymond (2006) *Anahtar Sözcükler*, çev. Savaş Kılıç, İstanbul: İletişim.
- Wood, Ellen Meiksins (2007) *Marx'a Dönüş*, çev. Elif Dinçer, İstanbul: Kalkedon.